

Kiss Szabolcs

Zárójelentés „A gyermek tudatelmélete és pragmatikai képessége” című OTKA pályázatról

A beszámolási időszakban (2003-2006) folytattam a gyermek tudatelméletének több szempontú tanulmányozását. A kutatási tervben kitűzött kísérleteket elvégeztem és ezeken kívül még további elmeolvasási kutatásokat is végeztem. Jelen beszámolóban röviden összefoglalom mindezeket a kutatásokat feltüntetve azokat a konferencia-beszámolókat is, amelyeket a közleményekben nem adok meg.

1. A naiv tudatelmélet normatív alapelvei elsajátításának kísérleti vizsgálata

Az elmeolvasás tanulmányozását alapvetően megismeréstudományi keretben végzem. Kutatásaimban ez sokszor azzal jár, hogy tudatfilozófiai fogalmakat próbálok meg naturalizálni, azaz empirikus szempontból megközelíteni. Így volt ez az ún. zárás alapelvének kognitív fejlődéslélektani vizsgálata során is. A Dennett-féle zárás tudatfilozófiai elve azt mondja ki, hogyha egy személyről feltételezzük, hogy P-t hiszi és P implikálja Q-t, akkor azt is feltételezzük, hogy a személy Q-t is véli. Más szóval konzisztenciát tulajdonítunk a másik személy vélekedésrendszerének. A kognitív kísérleti gyermeklélektan nézőpontjából fontos kérdés, hogy a fejlődő gyermek mikortól és hogyan él a zárás alapelvével, azaz mikortól folyhamodik ehhez az idealizációhoz.

Tervezett és befejezett kísérleti vizsgálatunkban ezekre a kérdésekre kerestünk választ. A kísérleti csoportban a gyerekeknek olyan szillogizmusokat kellett megérteniük, amelyeknek az első premisszája és a konklúziója mentális predikátumba volt ágyazva. A kontroll csoport csak a tiszta (mentális predikátum nélküli) szillogizmusokat hallotta. Eredményeink szerint a humán vélekedésrendszer konzisztenciájának a tulajdonítása csak olyan 6-7 éves kor körül alakul ki. Ez az az időszak egyébként, amikor a gyermek megérti a másodrendű intencionális állapotokat is (Pl. Peti azt hiszi, hogy Mari ismeri a csoki helyét.)

Ezeket az eredményeket eddig két jelentős nemzetközi (Kiss, Halasi és Molnár 2003b, Kiss 2006d) és egy hazai (Kiss, Halasi és Molnár 2003a) konferencián ismerttettem. Ugyanezek az eredmények itthon két szakkönyvben is megjelentek (Kiss, Halasi és Molnár 2004a és 2004b). Az elméleti háttérrel és az eredményekkel született egy angol nyelvű kézirat is, amelynek közzétételére való előkészítése folyamatban van.

2. A mentális állapotokhoz való kiváltságos hozzáférés tulajdonításának kognitív fejlődéslelektani vizsgálata

Ennek a témának (miként az előzőnek is) az elméleti háttere szerepel az „Elmeolvasás” című könyvemben (Kiss, 2005a). Ezt a fontos filozófiai háttérrel és eredményeinket egy konferencia-előadásban ismertettem (Kiss, 2007). Az eredmények szaklapban való megjelentetése folyamatban van. Mivel tehát itt még nincs jelentős publikáció, ez indokolja, hogy ezt a témát kicsit részletesebben mutassam be.

A kísérlet filozófiai háttere Jürgen Habermas Egyetemes Pragmatikájának egyik központi fogalmára az ún. *ideális beszédhelyzetre* épül. Az ideális beszédhelyzetből a mentális állapotokhoz való kiváltságos hozzáférés tulajdonítását emelem ki. Más szóval ez azt jelenti, hogy a másik személyről feltételezem, hogy az privilegizált hozzáféréssel rendelkezik saját intencionális állapotaihoz. Megint csak más megfogalmazásban ez azt is jelenti, hogy a másinak csalhatatlan belső szemet tulajdonítok. Amikor például a hétköznapi életben rákérdezőnk a másik személy cselekedetének indokára (Miért tetted ezt?), akkor elvárjuk a másiktól, hogy az saját introspekciója eredményeképpen valamilyen mentális állapotot segítségül hívva válaszol a kérdésünkre (Pl. Mert azt gondoltam, hogy a macska a zongora alatt van.) A kortárs analitikus tudatfilozófiában igen kutatott terület az egyes szám első személyű autoritás feltételezése; itt most arról van szó, hogy ezt az autoritást tulajdonítjuk a másiknak.

Mire is irányul ennek a csalhatatlan belső szemnek a feltételezése? A kiváltságos hozzáférés tulajdonképpen az alábbi jelenségekhez történik: mentális állapotok, intencionális állapotok, a viselkedés okai és indokai, szándék, motívumok, propozicionális attitűdök, a cselekvés mozgatói, vélekedések, vágyak, etc.

Az ideális beszédhelyzet elővételezése során tehát nem feltételezünk tudattalan, hozzáférhetetlen mentális állapotokat. A másikat beszámíthatónak tartjuk, aki beszámoltatható, elszámoltatható. Ez egyfajta felelősség tulajdonítása is.

A kiváltságos hozzáférés tulajdonítása sokszor kontrafaktuális feltételezés, hiszen a személy nem fér hozzá a mentális állapotaihoz. Mégis elmondhatjuk, hogy a felnőttek népi pszichológiájának fontos része, hogy élünk a mentális állapotokhoz való kiváltságos hozzáférés tulajdonításával.

Megítélésem szerint tehát fontos Habermas fenti fogalmát naturalizálni, vagyis empirikus kutatás tárgyává tenni. Vizsgálatunk központi kérdése az volt, hogy a fejlődő gyermek

mikortól és hogyan él az ideális beszédhelyzet feltételezésével. Itt tehát egy idealizáció és a gyermek tudatelméletének kapcsolatáról van szó.

Az empirikus vizsgálat a következőképpen épült fel:

Részvevők: 15 hároméves, 30 négyéves, 19 ötéves és 30 hatéves gyermek.

Eljárás: Bartsch és Wellman 1989-es módszerének módosított változata.

A gyerekek az alábbi bábokkal előadott történetet látja: „Itt van Juli. Juli a macskáját keresi. A macska a szék alatt bújt meg. De Juli a zongora alatt keresi. Mit gondolsz, miért teszi ezt Juli?” Ekkor már valamilyen mentális állapotra utaló választ is várunk. Pl. „Mert azt hiszi, hogy ott van.”

Az általam módosított kísérleti változatban miután a gyerekek válaszolt, egy újabb feladatot kaptak. Ekkor megjelent egy újabb, ugyanolyan báb és a gyermekeknek az volt a feladatuk, hogy a báb verbális önbeszámolója alapján válasszák ki Julit.

„Nézd, itt van két kislány. Miután meghallgattad őket, mondd meg, hogy melyiküket láttad az előbb, melyik is Juli?”

Ezután következett a két báb beszámolója a saját vélekedésükről: „Úgy vélem, a macskám a zongora alatt van.” Illetve: „Úgy vélem, a macskám a szék alatt van.”

Ha a gyermek már tulajdonít kiváltságos hozzáférést a cselekvőnek a saját mentális állapotához, akkor az önbeszámoló alapján is képes lesz kiválasztani Julit a két báb közül.

A 15 hároméves közül 10 választotta ki helyesen Julit. A 30 négyéves közül 14 választott helyesen, míg a 19 ötéves közül 8 volt helyes. A 30 hatéves közül 19 gyermek választott helyesen.

Az eredmények alapján megfogalmazhatjuk, hogy csak a hatévesek többsége tudta a feladatot helyesen teljesíteni, tehát a mentális állapotokhoz való kiváltságos hozzáférés tulajdonítása csak ebben az életkorban jelenik meg.

A feladat egyebek között az ún. komplementum-felvevő predikátumok megértését is megköveteli. A jövőben további hasonló kísérleteket tervezünk, amikor is a magyarban gyakrabban használt predikátumok (pl. hisz, gondol) megértését tesztelnénk.

3. További témák az elmeolvasás kutatásának területén

A beszámolási időszakban egy elméleti tanulmányt szenteltem a megismeréstudományi tudatkutatásnak (Kiss, 2004c). A tanulmányban fontos szerepet kap a naiv tudatelmélet. A gyermeki tudatelméleti kutatások csak az utóbbi pár évben kapcsolódtak össze a tudatosság kérdésével. Ebbe az elméleti keretbe is illeszthető a kiváltságos hozzáférés tulajdonításának

vizsgálata, hiszen itt arról van szó, hogy feltételezzük, hogy a másik tudatosan fér hozzá a cselekvése indokaihoz. Ugyanakkor a pszichoanalízis szociális reprezentációjának kutatásából tudjuk, hogy a felnőttek már sokszor élnek a tudattalan folyamatok tulajdonításával. A népi pszichológia elsajátításának pontos leírásában tehát fontos kérdés a tudattalan motívumok tulajdonításának feltérképezése. Erről a pszichológiai jelenségvilágról fogok egy előadást tartani idén a hazánkban megrendezésre kerülő nagyszabású, nemzetközi tudatkonferencián.

A gyermeki tudatelmélet leírásában nagy szerepet játszik a szándéktulajdonítás. Jól lehet ez egy igen kutatott terület, mégis sok megválaszolatlan kérdés van. Empirikus munkánkban (Kiss és Détári 2004) a Searle nevéhez fűződő ún. elsődleges szándék és a szándék-a-cselekvésben gyermekkori megértését vizsgáltuk. A feladat során a gyerekeknek olyan képeket kellett sorba rendezniük, amelyek egy gondolatbuborékban ábrázolták a főhős elsődleges szándékát (A kislány meg akarja etetni a madarakat.) illetve amelyek bemutatták a szándékot a cselekvésben is (A kislány a kezéből eteti a madarakat.) Eredményeink szerint ez a fajta szándékmegértés, amely tehát egy kis elbeszélésben valósul meg, csak olyan 6-7 éves korban jelenik meg.

Az eddig ismertetett empirikus eredményeink tehát mind arra utalnak, hogy nagyon fontos fejleményekkel találkozhatunk a naiv tudatelmélet elsajátításában a hamisvélekedés-teszt teljesítését követően is. A 6-7 éves kor bizonyult kritikusnak a másik személy vélekedésrendszere konzisztenciájának tulajdonítása során; a mentális állapotokhoz való privilegizált hozzáférés betudásában is, valamint a szándékmegértés képrendezi próbájában. Miként arra fentebb már röviden utaltam ez az a kor, amikor a másodrendű mentális állapotokat is megértik, illetve ekkor történik az *intenzionalitás* logikai sajátosságának felfogása is, ahogyan azt James Russell kimutatta. Ez az életkori egybeesés indokolja, hogy a fenti eredményeinket egy átfogó angol nyelvű tanulmányban is közzé tegyük, aminek az előkészületei folyamatban vannak.

A beszámolási időszakban egy előadást (Kiss, 2006a) és egy készülőben lévő tanulmányt szenteltem a hamisvélekedés-teszt feladatelemzésének. Céлом egy olyan mesterség állása szerű dolgozat elkészítése, amely a napjainkban fellelhető összes fontos magyarázatot bemutatja. Eddig a teszttel kapcsolatban az alábbi magyarázatokat gyűjtöttem össze:

- A gyermeki egocentrizmus
- A metareprezentációs elképzelés
- A fogalmi váltás elmélete

- Fodor heurisztikái
- Kapcsolat a végrehajtó funkciókkal
- A feltételes összefüggések (ha-akkor) megértése
- Narratívák felfogása
- Szintaktikai előfeltételek
- A társalgások megértése mint előfeltétel
- A biztonságos kötődés szerepe
- A kontrafaktuális (tényellentétes) elemzés
- A nativista-modularista magyarázat
- A szimulációs elképzelés
- A szociális konstruktivizmus felfogása

Készülő tanulmányomban részletesen bemutatom a fenti magyarázatokat, amelyeknek külön érdekessége, hogy mindegyik rendelkezik kísérleti bizonyítékkal.

A fenti feladatelemzéshez konceptuálisan szorosan tartozik az implicit és az explicit tudatelméletről tartott előadásom (Kiss, 2006b). Ebben alapvetően két jelenséggel foglalkozom. Az egyik a hamis vélekedés tulajdonítását 15 hónapos korban kimutató habituációs-diszhabituációs kísérlet. A másik pedig a nyelv és az elmeolvasás kapcsolatának igen összetett kérdésköre. Ez utóbbi kérdésnél részletesen bemutatom az érem mindkét oldalát: (1) A naiv tudatelmélet mint a nyelv előfeltétele és (2) a nyelv mint a tudatelmélet előfeltétele.

Ugyanezen a Nagygyűlésen előadást tartottam az autizmus és a tükörneuronok kapcsolatáról (Kiss, 2006c). Az alapvető gondolat ebben a témában az, hogy a tükörneuronok rendszere sérült az autizmussal élők esetében. Ebben a neurobiológiai keretben tárgyaltam aztán az utánzás jelentőségét, amely mind az elmeolvasás normál fejlődésében, mind az autizmusban (mint esetleges deficit) igen komoly szerepet játszik.

Az elmeolvasás és a nyelv kapcsolata igen fontos a kutatásaimban. Ebbe a keretbe illeszthető az ún. interperszonális igék (pl. segít, kedvel, szeret, fél, stb.) vizsgálata. Itt magyar nyelvű empirikus adatfelvételt végeztünk és eredményeinket összevetettük a terület angolszász kutatásával (Kiss, 2005b; Kiss, Batiz, Deák, Csertő, Skrobák 2005a, 2005b). Azt gondoljuk, hogy eredményeink némi fényt vetnek a gondolkodás és nyelv kapcsolatának ún. relativista felfogására is.

A beszámolási időszakban két igen kritikus könyvszemlét készítettem. Az egyikben (Kiss, 2004a; 2004b) elsősorban a Gergely-munkacsoport ún. teleológiai hozzáállásával kapcsolatban fogalmazok meg bírálatokat, míg a másikban (Kiss, megjelenés alatt) egyebek mellett a szociális konstruktivista Piaget-t ért bírálatokból szemezgetek.

Irodalom

Kiss Sz., Halasi I., és Molnár E. (2003a) A humán vélekedésrendszer konzisztenciájának tulajdonítása gyermekeknél. Előadás a XI. Magyar Megismeréstudományi Konferencián, Pécs, január 30-február 1.

Kiss, Szabolcs, Halasi Iringó és Molnár Edit (2003b) The ascription of consistency to the human belief system by children. Paper presented at the annual conference of the Developmental section of the British Psychological Society. Coventry, U. K., 11-14 September.

Kiss Sz. (2004a) Teleológiai hozzáállás vagy kauzális megértés? Előadás a XII. Magyar Megismeréstudományi Konferencián, Tihany, február 5-7.

Kiss Sz. (2004b) Teleológiai hozzáállás vagy kauzális megértés? *Thalassa*, 15, 1. 108-116.

Kiss Sz. (2004c) Megjegyzések napjaink megismeréstudományi tudatkutatásáról. In: Pléh Csaba, Kampis György és Csányi Vilmos (szerk.) *Az észleléstől a nyelvig*. Budapest: Gondolat. 211-228.

Kiss Sz. és Détári T. (2004) Szándéktulajdonítás óvodáskorban. Előadás A Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Debrecen, május 27-29.

Kiss Sz., Halasi I., és Molnár E. (2004a) A humán vélekedésrendszer konzisztenciájának tulajdonítása gyermekeknél. In: Györi Miklós (szerk.) *Az emberi megismerés kibontakozása. Társas kogníció, emlékezet, nyelv*. Budapest: Gondolat. 53-69.

Kiss Sz., Halasi I., és Molnár E. (2004b) A humán vélekedésrendszer konzisztenciájának tulajdonítása gyermekeknél. In: László János, Kállai János és Bereczkei Tamás (szerk.) *A reprezentáció szintjei*. Budapest: Gondolat. 184-197.

Kiss Sz. (2005a) Elmeolvasás. Budapest: Új Mandátum. 156.o.

Kiss Sz. (2005b) Implicit pszichológia a nyelvben, avagy az interperszonális igék nyelvlélektana. In: Gervain Judit, Kovács Kristóf, Lukács Ágnes, Racsmány Mihály (szerk.) Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára. Budapest: Akadémiai Kiadó. 152-161.

Kiss Sz., Batiz R., Deák A., Csertő I., Skrobák E. (2005a) A személyközi igék pszicholingvisztikája. Előadás a XIII. Magyar Megismeréstudományi Konferencián, Debrecen, január 31- február 2.

Kiss Sz., Batiz R., Deák A., Csertő I., Skrobák E. (2005b) The psycholinguistics of interpersonal verbs. Paper presented at the 7th Alps-Adria Conference in Psychology, Zadar, Croatia, 2-4 June.

Kiss Sz. (2006a) A hamisvélekedés-teszt feladatelemzése. Előadás a XIV. Magyar Megismeréstudományi Konferencián, Tihany, január 25-27.

Kiss Sz. (2006b) Implicit és explicit tudatelmélet. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XVII. Országos Tudományos Nagygyűlésén. Budapest, május 25-27.

Kiss Sz. (2006c) Autizmus és tükörneuronok. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XVII. Országos Tudományos Nagygyűlésén. Budapest, május 25-27.

Kiss Sz. (2006d) The ascription of consistency to the human belief system by children. Paper presented at the Annual Meeting of the European Society for Philosophy and Psychology. Belfast, 24-27 August.

Kiss Sz. (2007) A mentális állapotokhoz való kiváltságos hozzáférés tulajdonításának kognitív fejlődéslelektani vizsgálata. Előadás a XV. Magyar Megismeréstudományi Konferencián, Eger, január 19-21.

Kiss Sz. (megjelenés alatt) A logika szociológiája. Pszichológia.

